

Fedotova vyslovuje jsou logické a elegantní. K jejich přesvědčivosti by však přispěl hlubší rozbor dané problematiky, založený případně i na dalších a konkrétnějších historicko-sociologických důkazech, které však v recenzované práci — snad pro její stručnost — chybí. Právě to ukazuje na skutečnost, že pro marxistickou analýzu vývoje vědy — v tom nejširším smyslu — zbývá ještě velmi mnoho prostoru.

Ivana Holzbachová

V. Ž. Kelle, M. Ja. Koval'zon: Teorija i istorija (problemy teorij istoričeskogo processa). Izdatel'stvo političeskij literatury, Moskva 1981. 288 stran.

Otázky vztahu mezi teorií a historií, problematika teoretického osvětlení historických událostí je jednou z oblastí, které zajímají lidstvo od okamžiku, kdy si lidé začali uvědomovat svůj vlastní vývoj, dějiny. Za více než dva tisíce let, které od té doby uplynuly, prošla historická teorie značnými změnami, z nichž nejdůležitější byla úplná sekularizace uvažování o dějinách v období osvícenství a objev základních zákonitostí vývoje společnosti v díle zakladatelů marxismu. V současném marxismu se zkoumají nejrůznější aspekty teoretického uchopení historického procesu. Na některé nové objevy a posuny v této problematice navazuje kniha sovětských autorů V. Ž. Kelleho a M. Ja. Koval'zona, která je předmětem této recenze.

Kniha je kromě úvodu (O specifčnosti poznání společnosti) a Závěru rozdělena do dvou částí, z nichž každá obsahuje tři kapitoly. První část nazvaná *Tři aspekty studia historie* zahrnuje kapitoly *Rozvoj společnosti jako přírodně-historický proces*, *Rozvoj společnosti jako výsledek činnosti lidí* a *Společenská historie lidí jako dějiny jejich individuálního rozvoje*. Druhá část — *Rozmanitost světových dějin: problémy metodologie* — kapitoly *Společnost a příroda*, *Společnost a kultura* a *Jednota a rozmanitost historického procesu*. Všechny kapitoly jsou rozděleny ještě na menší okruhy.

Už samotný výčet kapitol naznačuje, že se autoři rozhodli řešit mnoho zajímavých a závazných problémů. Navíc si položili velmi náročný cíl: Na rozdíl od tradičního pojetí historické teorie v historickém materialismu, které podle jejich názoru většinou nezachovává jednotný přístup ke kategoriálnímu aparátu a ve kterém se ztrácí představa o společnosti jako celku, chtěli vyloužit princip materialistického chápání dějin za pomoci takového schématu, „které by bylo nejenom adekvátní obsahu vědy, ale ukazovalo by jej ve formě umožňující efektivněji využít její tvrzení jako metodologii poznání společenského života... v jeho mnohostrannosti a složitosti a zároveň v jejich jednotě a celistvosti“ (s. 61). Tento cíl autoři podle mého názoru nesplnili. Zatímco úvod, první kapitola první části a druhá kapitola až do oddílu 4 (*Hybné síly historického procesu* — s. 142), stejně jako závěrečné dvě kapitoly druhé části přesto, že jsou často diskusní, prozrazují širokou erudici autorů, stejně jako snahu po poměrně vysoké teoretické úrovni řešení naznačených problémů, jsou ostatní části knihy (přibližně strany 142—220) nanejvýš na úrovni mnohde značně ploché popularizace a deklarativní „aplikace“ některých poznatků historického materialismu na společensko-politickou problematiku současného světa. V předkládané recenzi se soustředím hlavně na některé problémy těch částí, které považuji za teoreticky nosnější. Půjde mi přitom především o otázku vztahu teorie a historie v aplikaci na pojem zákona společenského vývoje a o některé problémy spjaté s chápáním struktury společnosti.

Domnívám se, že právě první ze jmenovaných otázek přispěla k tomu, že by se autorům nepodařilo plně zvládnout úkol, který si uložili, ani kdyby v knize nedošlo k už zmíněnému výkyvu v úrovni výkladu. Nepodařilo se jim totiž organicky spojit teorii a historii, takže teorie zůstává všude od historie odtržena, a přitom, podle názoru autorů, je pro výklad dějin vždy určující, často jakoby bez ohledu na možné korekce, které by mohly vyplývat z konkrétního historického výzkumu. Autoři například píší v souvislosti s diskusí o asijském výrobním způsobu: „Jestliže se někdo domnívá, že Marxova koncepce přírodně historického charakteru vývoje

formací vyžaduje upřesnění nebo dokonce změnu, musí dokázat, že nesouhlasí s podstatou světové historie, s existujícími zákony vývoje výroby a vůbec ne to, že nesouhlasí s konkrétními historickými projevy této podstaty“ (s. 78). Bez ohledu na konkrétní posuny vzhledem k užšímu kontextu, které tato pasáže vykazuje, lze na ní ukázat odtrženost obecně teoretické a historické roviny výzkumu. Obecné zákony historie byly přece stanoveny na základě teoretického rozboru historického dění. Autoři mají bezesporu pravdu, že nevznikly pouhým zobecněním historických faktů, avšak nevznikly ani spekulací bez ohledu na ně. A přece Koval'zonův a Kelleho výklad vede k podobné představě.

To se konkrétně projevuje ve výkladu působnosti historických zákonů. Autoři se snaží historické zákony interpretovat jako něco, co se tvoří a působí jenom prostřednictvím lidí. Ale tato jejich — zajisté sympatická — snaha často sklouzává po povrchu. Místo dlouhých výkladů bude možná vhodnější srovnání dvou citátů: „Lidé dělají své vlastní dějiny, ale nedělají je libovolně, ne za okolností, které si sami zvolili, ale za okolností přímo předem daných a zůstavených“ (Marx, 18. brumaire Ludvíka Bonaparta, Marx, Engels Spisy, sv. 8, s. 141). „Lidé dělají sami své dějiny, ale ne libovolně, nýbrž v souladu s objektivními podmínkami a společenskými zákony“ (Kelle, Koval'zon, s. 130). Zatímco Marxův výrok navozuje dialektiku zvěcnělé a živé lidské činnosti, v níž to, co je dnes objektivní, je výsledkem minulého subjektivního, dialektiku podmínek, možností a skutečností, v níž roli zprostředkujícího článku hraje lidská aktivita, autoři recenzované publikace posouvají problematiku tak, že navozují představu společenského zákona existujícího nejen objektivně — o tom není sporu — ale i v jakési sféře mimo reálnou lidskou činnost a mimo dějiny. Tato slabina se pak odráží i v závěrečné části knihy, kde autorům znemožňuje organicky spojit rozmanitost konkrétních dějin s jejich jednotným a obecným základem, který je vyjádřen v teoretickém pojetí dějin.

Zdá se, že s těmito nedostatky souvisejí i určitá zjednodušení v rozboru struktury společnosti. Týká se to zejména přecenění role technické stránky výrobních sil ve srovnání s výrobními vztahy. Místy toto přecenění vede až k technologickému determinismu, popírajícímu zkušenosti ze současného vývoje dvou světových společensko-ekonomických soustav. Zvlášť paradoxně vystupuje tato skutečnost do popředí, uvědomíme-li si, že jedna z podkapitol je takřka celá věnována problematice vědeckotechnické revoluce (ss. 204—220). Nepřesnosti lze nalézt i v určení pojmu „ideologie“. Autoři tohoto pojmu používají v plurálu a často jako synonymum pro jednotlivé součásti společenského vědomí nebo pro jejich souhrn, na straně 127 dokonce jako synonymum subjektivního faktoru. Tím se ztrácí specifčnost tohoto pojmu jako té součásti společenského vědomí, která tím či oním způsobem odráží situaci v základně a tedy — zprostředkovaně — třídní zájmy. S tím kontrastuje správné tvrzení, že společenské vědomí není jen odrazem společenských vztahů, na straně 207. Ačkoli tedy autoři prakticky — prostřednictvím pojmu „ideologie“ narazili na komplikovaný problém vztahu kategorií společenského vědomí, společenského bytí, základny a nadstavby, nepoložili si tuto otázku explicitně. Přes zdůrazňovanou stranickost filozofie a historie plyne tato skutečnost pravděpodobně i z výše uvedeného podcenění role základny ve společnosti.

Ve své recenzi jsem se záměrně soustředila zejména na diskusní části Kelleho a Koval'zonovy knihy. Nerozebírala jsem ta místa, která považují za nejslabší, ale nezmínila jsem se zatím ani o nesporných kladech, které tato práce přináší. K nim patří formulace některých problémů, např. problému odlišnosti přírodních a společenských věd zvláště v aplikaci na problém společenského zákona. Ačkoli výsledné řešení, jak jsem ukázala výše, neuspokojuje, sama formulace otázky a snaha řešit ji pomocí rozpracování vztahu objektivního a subjektivního je velmi sympatická. Také rozbor společensko-ekonomické formace — nehledě na už naznačené slabiny — je poměrně instruktivní. Zavedení pojmu „typ sociálnosti“ naznačuje možnost dalších rozborů, stejně jako analýza pojmu kultury. Vcelku lze říci, že ve svých teoreticky nosných částech kniha vysoko překračuje rámeček dobré popularizace, zatímco v částech slabších se dostává poměrně dost pod tuto úroveň a je snadno napadnutelná jak z marxistických, tak — a to je ještě horší — z nemarxistických pozic.